

SONDA DO SEGMENTU OSOB S TĚLESNÝM POSTIŽENÍM ZAMĚŘENÁ NA ZÁVISLOSTNÍ CHOVÁNÍ

Petr KACHLÍK, Marie HAVELKOVÁ

Abstrakt: *Pomocí anonymního dotazníku bylo osloveno 228 klientů s motorickým postižením z ústavu sociální péče. Ve zkoumaném vzorku byly nalezeny četné celoživotní zkušenosti s řadou návykových substancí i s aktivitami charakteru návykového chování. Dle výsledků pilotáže Tyto osoby většinou respektují rady rodičů, pedagogů a terapeutů a masivnímu zkoušení a dalšímu užívání drog odolávají více než majoritní část populace bez zdravotních handicapů. Srovnání výsledků pilotáže bylo provedeno na základě vybraných českých a slovenských studií, realizovaných na vzorcích osob bez zdravotního postižení. K překvapivým zjištěním patří například nižší výskyt konzumentů tabáku a marihuany.*

Klíčová slova: *dotazník, návyková látka, motorické postižení, postoje, ústav sociální péče, užívání, závislost*

Úvod

Podle řady epidemiologických studií (*Mládež a drogy 2000; ESPAD, 2003,2007, prací Nešpora, Csémyho, Sovinové, Miovského, v SR např. Novotného, Kolibáše, Kovářové, Pavúka, aj.*) patří z hlediska epidemiologie závislosti k přirozeně rizikovým skupinám děti, dospívající a mladí dospělí, zvláště žáci a studenti základních a středních škol.

Jsou ohroženi řadou sociálně patologických jevů, k nimž náleží závislost na substancích, virtuálních drogách (jako např. gambling, internet, mobilní komunikátory, počítače) a návykovém chování (např. sekty, chorobné nakupování, mentální anorexie a bulimie). Jejich hodnotový žebříček se teprve formuje, nebo je ještě neuspořádaný, hledají vlastní vyjádření svých názorů, postojů, často se dostávají do konfliktů s rodiči, učiteli, mistry, vychovateli. Citlivě reagují na pozitivní či negativní vzory ve svém okolí, jsou zvědaví, mají chuť a odvalu zkoušet nové, neznámé, touží po uznání a uspokojení. Nedostatek komunikace v rodině, společenský tlak a konzumní způsob života způsobují, že děti a mladí lidé mohou vyhledávat experimenty se substancemi či návykovým chováním. Očekávají od nich únik z reality, příjemné pocity, sounáležitost, poznání, nepřipouštějí si možná rizika (zdravotní, sociální), mají vysokou úroveň syndromu osobní imunity (názory typu „mně se přece žádné potíže nemohou přihodit“).

Česká drogová scéna se vyvíjí. Věk prvních experimentů s drogami zůstává nízký, jsou preferovány „bezpečnější“ způsoby aplikace drog (např. inhalace, šňupání, požívání), v popředí zájmu stále stojí alkohol, tabák a konopí, rovněž snadněji dostupné halucinogeny a taneční drogy, v poslední době též kokain, z náhražkových aktivit čichání různých těkavých organických látek (sniffing). Tzv. „legální“ drogy jsou stále společensky velmi tolerovány, a to i přes řadu legislativních úprav (alkohol a tabák s věkovou hranicí 18 let). Stranou ovlivnění dětské a adolescentní populace nezůstává ani gamblerství v rozmanitých podobách (potěšení ze hry, hra o peníze či jiné hmotné výhody), sledování televize, videa, časté surfování, nakupování a aukce po internetu, používání mobilních technologií a telebankingu. (Csémy et al., 2007)

Oproti výše zmíněným informacím o populačních segmentech bez handicapu existuje relativně málo informací o problematice závislosti ve specifických populačních skupinách, jakými jsou např. lidé se zdravotním postižením. Lze předpokládat, že vzhledem ke svým zdravotním problémům mohou více trpět odloučeností, obtížným hledáním partnera, přátel (záleží na stupni jejich vady a integrace), zaměstnání, sebeuplatnění. Mohou prožívat své pocity jinou intenzitou či jiným způsobem než lidé „zdraví“. Pokud nenaleznou pomocnou ruku, hrozí, že někteří z nich budou řešit své potíže užíváním drog či jinými návykovými aktivitami.

Kessler a Klein (1995) realizovali velkou srovnávací studii na vzorku téměř 41000 intaktních žáků a studentů středních škol a téměř 500 žáků a studentů s tělesným postižením v USA. Ukázalo se, že osoby s postižením častěji prožívají negativní emoce, mají nižší úroveň sebehodnocení, srovnatelně nebo dokonce častěji sahají po některé z návykových látek včetně alkoholu a tabáku oproti intaktní populaci.

Pančocha (2006) se podrobně zabývá speciálně pedagogickou dimenzí závislostního chování. Uvádí řadu rizikových faktorů, jimiž jsou osoby s nějakým druhem postižení ohroženy. Zejména se jedná o častější užívání léků, oslabení metabolismu a orgánových systémů, atypické projevy činnosti centrální nervové soustavy, horší schopnost predikce rizik. I pro odborníka je někdy obtížné včas rozeznat příznaky, které souvisejí s užíváním návykových látek u osob se zdravotním postižením, poněvadž jsou často maskovány projevy vlastního postižení. Autor se ve své publikaci podrobněji věnuje různým druhům zdravotního postižení a jejich vztahu k závislostnímu chování.

Zaměříme-li se na osoby s tělesným postižením (podle Vitkové, 2006: jde o vady pohybového a nosného ústrojí, jakož i poruchy či poškození nervového systému, projeví se porušenou hybností), riziko výskytu drogových problémů je u nich vyšší než v běžné populaci. Jejich výsledný stav často souvisí s abúzem alkoholu nebo jiných návykových látek. Pokračující konzumace alkoholu a/nebo jiných drog mohou jít ruku v ruce, ale také zcela nezávisle na sobě (Heinemann, 1993).

Další skupinou jsou lidé s chronickými algickými syndromy a spastickými stavy, u nichž bývá často pozorováno nadužívání alkoholu a jeho kombinace s jinými látkami, zejména léky tlumivé povahy. Ze zahraničních epidemiologických studií, jež byly uskutečněny na malých vzorcích osob s tělesným postižením, vyplývá, že k užívání drog více inklinují lidé, kteří si postižení způsobili konzumací drog postnatálně (v dospělosti), než lidé, jejichž stav vznikl pre- či perinatálně. Návykové látky si nejčastěji obstarávají od přátel, příslušníků své rodiny, dokonce se množí zprávy o výskytu dealerů specializovaných právě na osoby se zdravotním postižením. (Pančocha, 2006).

Podle *Glasse (1980)* lze osoby s tělesným postižením a problémy s návykovými látkami rozdělit na 2 typy: typ A vykazuje znaky závislostního chování již před vznikem tělesného postižení, typ B až po něm. Podle *Heinemanna et al. (1989)* převažuje typ A, k tělesnému postižení často dochází následkem úrazu, který se stal v přímé souvislosti s užíváním drog. Výskyt konzumace drog po vzniku tělesného postižení je relativně řídký.

Osobám se zdravotním postižením je věnována větší pozornost, pokud jde o řešení jejich zdravotních problémů a soužití s většinovou společností bez handicapu, avšak mapování a dlouhodobé sledování patologických závislostí bylo prováděno spíše v zahraničí. Účinná komunitní primární prevence se musí opírat o dobrou znalost místního prostředí. Bez ní nelze navazovat potřebné kontakty, vybírat a realizovat vhodnou preventivní strategii.

K získání relevantních poznatků o stavu drogové scény mezi osobami se zdravotním postižením, o jejich názorech a postojích k závislostem i k návrhu preventivních opatření se jeví jako potřebné anonymně oslovit pilotní vzorek respondentů. Po vyhodnocení výsledků a korekci metodiky s využitím zpětné vazby z terénu lze později uskutečnit studii většího rozsahu (širší škála zdravotních postižení, více respondentů, navštívených zařízení, zmapování situace na krajské či celostátní úrovni, multicentrický charakter).

Materiál a metodika

Předmětem dotazování se stal pilotní vzorek 228 mladých dospělých klientů ÚSP Kociánka Brno s motorickým postižením, kteří absolvují středoškolské studium. Byla zachována anonymita respondentů, v rámci studie nebyly sbírány ani zpracovávány žádné citlivé osobní údaje. Po předjednání a příslibu uskutečnění dotazníkové studie bylo vedení ÚSP Kociánka oficiálně osloveno motivačním dopisem, k výzkumu nemělo námitek. Po ukončení studie byla ÚSP předána závěrečná výzkumná zpráva.

Realizace pilotního šetření v segmentu klientů ÚSP Kociánka byla provedena pomocí anonymního tištěného dotazníku, obsahujícího standardizované jádro (zjišťování celoživotní zkušenosti s drogami, jejich užití v posledním půlroce a měsíci před studií, okolnosti drogového experimentu, názory, postoje) a základní socioekonomické ukazatele. Byly zachovány standardizované položky z obdobných šetření, prováděných v rámci EU (např. *ESPAD*), aby byla data vzájemně porovnatelná.

Vlastní dotazník sestával celkem ze 20 položek, z toho 3 představovaly základní identifikátory (ročník studia, pohlaví, věk), 13 otázek mělo uzavřenou a 4 polouzavřenou nabídku odpovědí. Dotazník byl oproti obdobným výzkumům v majoritní „zdravé“ populaci mírně upraven (formulace odpovědí, grafika), též byli proškoleni jeho administrátoři. Respondenti získali před vyplňováním všechny nezbytné informace o projektu i řešitelích, měli právo na svobodné rozhodnutí, zda se studie aktivně zúčastní.

Poskytnuté odpovědi respondentů byly zpracovávány hromadně, nebyla možná zpětná adresná identifikace jednotlivých dotazníků. Dotazníky (v papírové verzi) byly po přenosu údajů do elektronického formuláře skartovány. Všechny údaje byly považovány za důvěrné, manipulovali s nimi pouze řešitelé a jimi proškolené osoby, nebyly poskytovány třetím stranám.

Odpovědi byly převedeny do číselných kódů, v případě polootevřených položek autenticky zapsány. S využitím statistických balíků EpiInfo, v. 6 *cz* (*CDC, Atlanta*,

1991-2004; SZÚ, Praha, 1996-2000) a Statistica for Windows, v. 7 cz (StatSoft Inc., 2005) byla provedena univariační a bivariační statistická analýza sebraných dat. Vzorek byl tříděn dle pohlaví a věku, charakterizován metodami popisné statistiky. Významnost rozdílů mezi skupinami po třídění (kategoriální data) byla ověřována statistickými testy (χ^2 a jeho modifikace dle Yatese, Fisherův exaktní test).

Na základě informací z odborné literatury bylo provedeno porovnání výsledků studie s obdobnými šetřeními v majoritní populaci adolescentů a mladých dospělých. Pozdější opakované šetření na rozsáhlejší vzorku dovolí přesnější komparaci a odhady trendů.

V tabulkách jsou označeny hladiny statistické významnosti rozdílů takto:

* 5 %, ** 1 %, *** 0,1 %.

Výsledky

Základní charakteristiky vyšetřovaného souboru (tab.1-3)

Vyšetřovaný soubor se skládal z 228 klientů ÚSP Kociánka s motorickým postižením, z tohoto počtu bylo 126 mužů (55,3 %) a 102 ženy (44,7 %). Průměrný věk respondentů činil 20,37 roku, SD (směrodatná odchylka) 3,85. Oslovení klienti absolvovali středoškolské studium, nejvíce jich navštěvovalo první až třetí ročník.

Tabulka 1: Přehled zastoupení ročníků studia v celém souboru

Ročník studia	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
První	63	27,6
Druhý	84	36,8
Třetí	51	22,4
Čtvrtý	18	7,9
Pátý	12	5,3

Tabulka 2: Přehled zastoupení pohlaví v celém souboru

Pohlaví	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
Muži	126	55,3
Ženy	102	44,7

Tabulka 3: Přehled věkového rozložení dle ročníků studia

Ročník studia	Aritmetický průměr (roky)	Směrodatná odchylka (SD)
První	19,86	5,51
Druhý	19,57	2,38
Třetí	19,94	1,94
Čtvrtý	24,33	3,24
Pátý	24,50	2,81

Kouření tabáku (tab. 4a, 4b)

Téměř polovina oslovených již někdy v životě tabák konzumovala (celoživotní prevalence). Statisticky významné rozdíly mezi pohlavími nebyly nalezeny. Nejvíce prvních kuřáckých pokusů se odehrálo mezi 15.-18. rokem věku (čtvrtina souboru), desetina mezi 10.-14. rokem, přibližně 7 % dokonce ve věku pod 10 let. Jen asi 7 %

dotazovaných kouřilo tabák „legálně“, tedy po 18. roce života (10 % mužů, 3 % žen, $p < 0,05$, χ^2). Přibližně pětina respondentů kouřila tabák v posledním dni (29 % mužů, 9 % žen, $p < 0,001$, χ^2) či týdnu, 15 % bychom mohli považovat za ex-kuřáky (konzumovali naposledy před více než 6 měsíci).

Tabulka 4a: Věk první konzumace tabáku

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Odpověď						
Méně než 10 let	15	6,6	9	7,1	6	5,9
10-14 let	24	10,5	9	7,1	15	14,7
15-18 let	54	23,7	33	26,3	21	20,6
Více než 18 let	15	6,6	12	9,5*	3	2,9*
Nekouřili + neuvedli	120	52,6	63	50,0	57	55,9
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Tabulka 4b: Období poslední konzumace tabáku

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Odpověď						
Dnes	45	19,7	36	28,6***	9	8,8***
V posledních týdnu	3	1,3	0	0,0	3	2,9
V posledním měsíci	6	2,6	3	2,4	3	2,9
V posledním půlroce	21	9,2	9	7,1	12	11,8
Dříve	33	14,6	15	11,9	18	17,7
Nekouřili + neuvedli	120	52,6	63	50,0	57	55,9
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Alkoholické nápoje (tab. 5a-5c)

Více-méně pravidelně pilo alkoholické nápoje během života 46 % respondentů, 40 % jen při výjimečných příležitostech (rodinná oslava, Silvestr), zbytek jsou abstinenti. U kladných možností celoživotní konzumace byly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími ($p < 0,05$ a lepší, χ^2). V běžné populaci se vyskytují 2-3 % abstinentů, v tomto vzorku jich bylo zaznamenáno více než 10 %. Alkohol poprvé ochutnalo 40 % souboru mezi 15.-18. rokem (31 % mužů, 50 % žen, $p < 0,01$, χ^2), pětina mezi 10.-14. rokem, 9 % dokonce ve věku pod 10 let. Pouze 17 % oslovených pilo poprvé alkohol „legálně“, tedy po 18. roce svého věku. Více-méně pravidelně konzumuje alkohol asi polovina dotazovaných (dnes: rozdíl mezi pohlavími nevýznamný, v posledním týdnu převažovali muži: $p < 0,05$, χ^2 , v posledním měsíci: rozdíl nevýznamný), téměř čtvrtina v posledním půlroce (ženy více: $p < 0,05$, χ^2).

Tabulka 5a: Pití alkoholických nápojů během života

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Ne	27	11,8	18	14,3	9	8,8
Ano, výjimečně	90	39,5	36	28,6***	54	52,9***
Ano	105	46,1	66	52,3*	39	38,3*
Neuvedeno	6	2,6	6	4,8*	0	0,0*
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Tabulka 5b: Věk prvního pití alkoholického nápoje

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Odpověď						
Méně než 10 let	21	9,2	12	9,5	9	8,8
10-14 let	45	19,7	27	21,5	18	17,6
15-18 let	90	39,5	39	31,0**	51	50,0**
Více než 18 let	39	17,1	24	19,0	15	14,8
Nepili + neuvedli	33	14,5	24	19,0*	9	8,8*
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Tabulka 5c: Období poslední konzumace alkoholického nápoje

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Odpověď						
Dnes	6	2,6	3	2,4	3	2,9
V posledních týdnu	63	27,6	42	33,4*	21	20,6*
V posledním měsíci	42	18,4	27	21,4	15	14,7
V posledním půlroce	54	23,8	18	14,3***	36	35,4***
Dříve	18	7,9	9	7,1	9	8,8
Nepili + neuvedli	45	19,7	27	21,4	18	17,6
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Černá káva (tab. 6)

Polovina souboru pravidelně pije černou kávu, 14 % jen výjimečně, třetina ji nikdy v životě nepila (významný rozdíl v abstinenci mezi pohlavími s převahou mužů, $p < 0,05$, χ^2). Počátky první konzumace černé kávy spadají do věkového období 15-18 let (29 %), pětina souboru ji poprvé ochutnala mezi 10.-14. rokem, 16 % po 18. roce věku. Vyskytli se i jedinci, kteří kávu poprvé pili před 10. rokem věku. Pětina respondentů naposledy pila černou kávu v době dotazování či v posledním týdnu před ním.

Tabulka 6: Pití černé kávy během života

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Ne	78	34,2	51	40,5*	27	26,5*
Ano, výjimečně	33	14,5	18	14,3	15	14,7
Ano	114	50,0	54	42,8	60	58,8

Neuveдено	3	1,3	3	2,4	0	0,0
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Kokain a crack

Tyto drogy během svého života užilo jen několik respondentů (6), což představuje necelá 3 % souboru, jde výlučně o muže (významný rozdíl mezi pohlavími, $p < 0,05$, Fisher exact). Se stejnou četností užili kokainové drogy i v posledních 6 měsících a 30 dnech před dotazováním. První experimenty spadají do velmi časného věku pod 10 let, mohlo by je vysvětlit dřívější lege artis použití kokainu jako lokálního anestetika v ORL a očním lékařství. Preparáty byly během života 6 respondentů užity 4krát a vícekrát.

Konopné produkty - marihuana, hašiš (tab. 7a, 7b)

Během života je okusilo téměř 16 % celého souboru, významně převažovali muži (24 % mužů vs. 6 % žen, $p < 0,001$, χ^2). V posledním půlroce konopné drogy konzumovalo 12 % souboru (17 % mužů, 6 % žen, $p < 0,05$, χ^2) s výraznou převahou mužů. Obdobná situace byla zaznamenána též u konzumace konopí v posledním měsíci (9 % celý soubor, 14 % muži, 3 % ženy, $p < 0,01$, χ^2). Nejčetnější pokusy s konopím spadají do intervalu 15-18 let, byly však zachyceny i ve věku pod 10 let (kromě věku pod 10 let byly všude zaznamenány významné rozdíly mezi pohlavími). Ojedinelý experiment s konopnými drogami uvedlo 1 % souboru, 4 % udala frekvenci užití 4-10krát, 9 % více než 10krát (významný rozdíl v této kategorii mezi pohlavími s převahou mužů: $p < 0,01$, χ^2).

Tabulka 7a: Věk prvního užití konopných produktů

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Méně než 10 let	3	1,3	3	2,4	0	0,0
10-14 let	6	2,6	6	4,8**	0	0,0**
15-18 let	18	7,9	15	11,8*	3	2,9*
Více než 18 let	6	2,6	0	0,0**	6	5,9**
Neužili + neuvedli	195	85,6	102	81,0*	93	91,2*
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Tabulka 7b: Frekvence užití konopných produktů během života

Skupina	Všichni		Muži		Ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1 - 3 x	3	1,3	0	0,0	3	2,9
4 - 10 x	9	3,9	6	4,8	3	2,9
Více než 10 x	21	9,2	18	14,2**	3	2,9**
Neužili + neuvedli	195	85,6	102	81,0*	93	91,3*
Celkem	228	100,0	126	100,0	102	100,0

Halucinogeny (LSD, tripy, lysohlávky, meskalin)

Přibližně 5 % souboru vyzkoušelo někdo v životě drogy s halucinogenním účinkem, muži více než ženy (7 % vs 3 %). V posledním půlroce je užila 3 % souboru, prakticky šlo pouze o muže, obdobně též v posledních 30 dnech. U obou ukazatelů byly nalezeny statisticky významné rozdíly mezi pohlavími ($p < 0,05$, Fisher exact). První kontakty s halucinogeny byly pozorovány ve věku pod 10 let a v intervalu 10-14 let. Užití halucinogenů 10krát a více v životě přiznala 3 % souboru (5 % muži, 0 % ženy, $p < 0,05$, Fisher exact), po 1 % uvedlo, že šlo buď o 1-3 experimenty, nebo o 4-10 konzumací.

Budivé látky typu amfetaminu a efedrinu (pervitin, Ice)

Zkušenost s tímto typem drog během svého života získala 3 % souboru. V posledních 6 měsících a 30 dnech je užilo 1 % celého souboru (výlučně muži). První pokusy s amfetaminovými a efedrinovými deriváty proběhly u respondentů ve velmi raném věku-pod 10 let. Celkový počet konzumací během života přesáhl hranici 10krát. U žádného ze znaků nebyl nalezen významný rozdíl mezi pohlavími.

Těkavé látky k záměrné inhalaci (toluen, xylen, benzin, trichlorethylen)

Zkušenost s čicháním těkavých organických rozpouštědel mělo během svého života asi 1 % souboru. V posledních 6 měsících a 30 dnech je užilo 1 % celého souboru (výlučně muži). První pokusy s těkavými látkami proběhly u dotazovaných ve věku pod 10 let, celkový počet seancí během života přesáhl hranici 10. U žádného ze znaků nebyl nalezen významný rozdíl mezi pohlavími.

Opiáty (heroin, kodein, morfin, opium)

U 3 % souboru byla zachycena celoživotní zkušenost s užitím opiátů. V posledních 6 měsících a 30 dnech je konzumovalo 1 % celého souboru, a to výlučně muži. První experimenty s opiáty se u respondentů uskutečnily ve věku pod 10 let. Celkový počet konzumací během života nepřesáhl hranici 10krát. Statisticky významný rozdíl mezi pohlavími byl nalezen u celoživotní prevalence užití opiátů (muži 5 %, ženy 0 %, $p < 0,05$, Fisher exact).

Prostředky navozující spánek či uklidnění užití non lege artis

Radíme sem preparáty z různých lékových skupin (sedativa, hypnotika, analgetika, trankvilizéry...), které byly užity bez vědomí a doporučení lékaře či lékárníka, většinou záměrně ke zlepšení psychického stavu. Tyto látky užila nejméně jednou v životě třetina souboru, ženy podstatně častěji. V posledním půlroce byla zaznamenána jejich konzumace čtvrtinou souboru, v posledních dnech pětinou dotazovaných, v obou případech převažovaly ženy. Tlumivé léky byly poprvé užity již ve věku pod 10 let (8 % souboru), 7 % uvedlo jejich první konzumaci v období 10-14 a 15-18 let, 1 % po 18. roce věku. Pokusně užilo tyto drogy 5 % respondentů, 4-10krát 8 %, více než 10krát 7 % dotazovaných. Vyšší úroveň konzumace tlumivých léků oproti běžné populaci je pravděpodobně dána specifiky segmentu tělesně postižených osob a snahou ulevit si od bolesti i mimo doporučení terapeuta.

Byla nalezena řada vysoce významných statistických rozdílů mezi pohlavími, a to u celoživotní prevalence užití (19 % mužů, 56 % žen, $p < 0,001$, χ^2), u konzumace

v posledních 6 měsících (12 % mužů, 38 % žen, $p < 0,001$, χ^2) a 30 dnech (7 % mužů, 32 % žen, $p < 0,001$, χ^2), ve věku prvního užití pod 10 let (2 % mužů, 15 % žen, $p < 0,001$, χ^2) a 15-18 let (2 % mužů, 12 % žen, $p < 0,01$, χ^2), ve frekvenci užití 1-3krát (0 % mužů, 12 % žen, $p < 0,001$, χ^2).

Diskotékové drogy (typicky Extáze)

Celoživotní zkušenost s touto skupinou přiznala 4 % souboru, prakticky pouze muži (7 %, ženy 0 %, $p < 0,01$, Fisher exact). V posledním půlroce a v posledním měsíci byly tyto látky užity 3 % souboru. První experimenty spadaly do věku pod 10 let a do kategorie 10-14 let. Taneční drogy byly 1 % dotazovaných užity 4-10krát, dvojnásobný počet je užil častěji než desetkrát. Zaznamenány byly významné rozdíly mezi pohlavími v případě celoživotní prevalence užití, u konzumace v posledním půlroce (5 % mužů, 0 % žen, $p < 0,05$, χ^2), v posledním měsíci a u frekvence užití více než 10krát (u obojího obdobně).

Hrací a výherní automaty

Činnost nese rysy hazardních her a sázek. V prvním případě jde o zisk dalšího hracího času a pokračování ve hře, ve druhém případě se usiluje o peněžní výhru. Hru na automatu si alespoň jednou v životě vyzkoušela pětina souboru. Ve dni dotazování hrálo 1 % souboru, v posledním týdnu 4 %, v poslední měsíci a v posledním půlroce shodně 3 % respondentů. Nejčastěji (12 %) došlo k první zkušenosti s automatem v období mezi 15.-18. rokem. Pouze 3 % oslovených hrála na automatech „legálně“, tedy po 18. roce věku. Ponejvíce zůstalo u ojedinělých experimentů (1-3krát, desetiina respondentů). Významné rozdíly mezi pohlavími byly nalezeny u položek „hra v posledním měsíci“ a „první hra ve věku nad 18 let“ (u obojího 5 % mužů, 0 % žen, $p < 0,05$, Fisher exact).

Čas strávený denně sledováním televize, videa, DVD

Tento způsob trávení osobního volna uvádí 95 % oslovených. Nejčastěji jde o dobu mezi 1 až 3 hodinami (46 % souboru), s klesající tendencí následují údaje „méně než hodinu“ (20 %), „více než 6 hodin“ (16 %) a „od 3 do 6 hodin“ (13 %). Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Čas strávený denně hraním počítačových her

V případě 60 % vzorku jde o nějaký časový úsek, který denně stráví hraním her na počítači, třetina hry nehraje vůbec. Čtvrtina souboru se této činnosti věnuje mezi 1 až 3 hodinami denně (31 % mužů, 15 % žen, $p < 0,01$, χ^2), 16 % jí obětuje méně než hodinu denně, po desetině od 3 do 6 hodin či více jak 6 hodin denně.

Čas strávený denně on-line zábavou na počítači (surfování po webu, mail, chat, blog)

Z celého souboru 13 % respondentů tuto formu zábavy neprovozuje, čtvrtina pak méně než hodinu denně, třetina od 1 do 3 hodin denně, 16 % od 3 do 6 hodin denně a 9 % se on-line aktivitami na počítači zabývá více než 6 hodin denně. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Čas strávený denně používáním mobilního telefonu

Desetina dotazovaných mobilní telefon nepoužívá, třetina jeho používáním stráví 10-30 minut denně, po pětině oslovených méně než 10 minut či více jak 1 hodinu denně, 16 % od 30 do 60 minut denně. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Osoba, která respondenta motivovala k užití drog

V případech prvních experimentů s návykovými látkami a chováním (mimo léků ordinovaných lege artis, alkoholu, tabáku a kofeinu) šlo u pětiny respondentů o přátele, u desetiny o rodiče, u 7 % o jinou osobu, s klesající tendencí se vyskytly též odpovědi „sourozenci“ a „dealer“ (po 3 %), „náhodní známí“ a „partner/ka“ (po 1 %). Byly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími u odpovědí „rodiče“ (5 % mužů, 21 % žen, $p < 0,01$, χ^2), „dealer“ (5 % mužů, 0 % žen, $p < 0,05$, Fisher exact) a „jiná osoba“ (10 % mužů, 3 % žen, $p < 0,05$, χ^2).

Setkání s drogovými překupníky

S drogovými překupníky se někdy setkalo 16 % celého souboru, 78 % nikdy, 6 % odpověď nevedlo. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Důvody, které respondenta vedly k užití drog (mimo léků ordinovaných lege artis, alkoholu, tabáku a kofeinu)

Nejčastěji se jednalo o potlačení zdravotních obtíží (uvedlo 13 %), ve 12 % o zvědavost, v 7 % o navození příjemných pocitů (10 % mužů, 3 % žen, $p < 0,05$, χ^2), též v 7 % o jiné důvody (filosofické, spirituální, vztah k sexu), v 5 % o uvolnění psychického stresu. Řidčeji (od 1 do 4 %) byly zmiňovány začlenění do skupiny, potlačení nepříjemných pocitů (hladu, únavy, chladu) a zlepšení výkonnosti.

Dostupnost vybraných drog

U této položky překvapila vysoká relativní četnost osob (40-50 %), které nedokázaly vyjádřit svůj názor.

V případech kokainu a cracku je třetina souboru považuje za prakticky nedostupné, desetina za relativně dostupné, 4 % za snadno dostupné látky. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Konopné drogy jsou snadno dostupné pro 16 % souboru, pro 13 % relativně dostupné, pro čtvrtinu respondentů prakticky nedostupné. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Drogy s halucinogenním účinkem jsou pro třetinu oslovených prakticky nedostupné, pro 8 % jednak relativně snadno, jednak lehce dostupné. U možnosti „prakticky nedostupné“ byl zaznamenán významný rozdíl mezi pohlavími (29 % mužů, 41 % žen, $p < 0,05$, χ^2).

Budivé látky typu amfetaminu a efedrinu 37 % souboru považuje za prakticky nedostupné, 8 % za relativně dostupné, 3 % za snadno dostupné. U možnosti „lehce dostupné“ byl zaznamenán významný rozdíl mezi pohlavími (5 % mužů, 0 % žen, $p < 0,05$, Fisher exact).

Těkavé látky má čtvrtina souboru za prakticky nedostupné, desetina buď za relativně snadno, nebo velmi snadno získatelné. U možnosti „dostupné“ byl zaznamenán významný rozdíl mezi pohlavími (14 % mužů, 6 % žen, $p < 0,05$, χ^2).

Opiáty jsou dle míněné 40 % souboru prakticky nedostupné, podle 7 % relativně dostupné, podle 4 % snadno získatelné. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

V případě tlumivých léků je jejich dostupnost podstatně snazší-za lehkou ji má 22 % dotazovaných, za relativně snadnou pětina, za prakticky nedostupné považuje tuto skupinu preparátů 16 % souboru. U možnosti „lehce dostupné“ (14 % mužů, 32 % žen, $p < 0,01$, χ^2) a „dostupné“ (14 % mužů, 26 % žen, $p < 0,05$, χ^2) byl zaznamenán významný rozdíl mezi pohlavími.

Taneční (diskotékové, designer) drogy jsou prakticky nedostupné pro třetinu oslovených, pro 5 % relativně dostupné, snadno dostupné pak pro 12 % osob ve vzorku. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Postoje respondentů k některým rizikovým aktivitám

V případě odpovědí na postojově zaměřené otázky neuvedla žádné stanovisko pětina respondentů.

Pravidelné kouření 20 a více cigaret denně jednoznačně odsuzuje 58 % oslovených, 8 % je schvaluje, 15 % nedovede riziko posoudit. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími, i když ženy byly ve svých postojích vůči pravidelné konzumaci tabáku poněkud více obezřetné.

S pravidelným kouřením marihuany jednoznačně nesouhlasí 62 % souboru (zde nalezen významný rozdíl mezi pohlavími: 10 % mužů, 3 % žen, $p < 0,05$, χ^2), 7 % je jednoznačně schvaluje, 13 % neumí toto riziko ohodnotit.

Vyzkoušení tzv. „tvrdých“ (těžkých, s neakceptovatelným rizikem) drog jednoznačně odmítá 67 %, neschvaluje je nikdo, 12 % se neumí rozhodnout. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Experiment s tzv. „měkkými“ (lehkými, s akceptovatelným rizikem) drogami jednoznačně odmítá 60 % souboru, schvaluje 1 %, 17 % neumí tento typ rizika posoudit. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Vyzkoušení marihuany odmítá 45 % respondentů, schvaluje 14 %, 21 % se nedokáže při posouzení rizika rozhodnout. Nebyly nalezeny významné rozdíly mezi pohlavími.

Názory na legalizaci drog

Zásadně odmítá legalizaci jakékoli drogy 38 % souboru, 45 % by souhlasilo s legalizací některých látek (zvl. konopných drog) za předpokladu, že budou určeny k lékařskému využití a ordinovány lege artis. Další typy názorů se vyskytly řídce, zejména šlo ve 4 % o legalizaci tzv. „měkkých“ drog a ve 3 % o legalizaci všech typů drog. U poslední možnosti byl nalezen významný rozdíl mezi pohlavími (0 % mužů, 6 % žen, $p < 0,01$, Fisher exact).

Převažující způsob trávení volného času

Volný čas respondenti tráví nejvíce ve společnosti přátel (68 %), sledováním televize, videa, DVD, poslechem rozhlasu (66 %), četbou, poslechem hudby (55 %), s rodinou (47 %), vycházkami do přírody (40 %), sportovními aktivitami (37 %).

Méně jsou preferovány společnost partnera (partnerky), další sebevzdělávání mimo běžného studia, umělecké aktivity (výskyt každé v souboru kolem 20 %), relativně řídké jsou využívány možnost přivýdělku (14 %) a chovatelství či pěstitelství (10 %).

Významné rozdíly mezi pohlavími byly nalezeny u možností „s rodinou“ (60 % mužů, 32 % žen, $p < 0,001$, χ^2), „přivýdělkem“ (21 % mužů, 6 % žen, $p < 0,01$, χ^2), „uměleckými aktivitami“ (10 % mužů, 30 % žen, $p < 0,001$, χ^2), „ve společnosti přátel“ (62 % mužů, 76 % žen, $p < 0,05$, χ^2) a „vycházkami do přírody“ (31 % mužů, 50 % žen, $p < 0,01$, χ^2).

Diskuse

Prezentace vybraných českých a slovenských studií, realizovaných na vzorcích osob bez zdravotního postižení, jako srovnávací materiál

Studie Polaneckého a kol. (2000, 2001) „Mládež a drogy 2000“, vzorek žáků ZŠ a SŠ, více než 13000 dětí

Pravidelnými kuřáky ve vzorku bylo 40 % dětí, 8 % kouřilo denně, 3 % respondentů nikdy neokusila alkohol, 48 % vzorku experimentovalo se zakázanými drogami (konopí, tlumivé léky bez lékařského předpisu, Extáze, pervitin, toluen). Rozdíly mezi dívkami a hochy nebyly statisticky významné. Každý druhý sedmnáctiletý člověk měl již nejméně jednu drogovou zkušenost. 30 % žáků základní školy již někdy vyzkoušelo drogy, více než 5 % patří k pravidelným uživatelům. Prakticky: ve třídě se 30 žáků 6 z nich bralo drogy, 3 kouřili pouze marihuanu nebo hašiš, další 3 již užívali „tvrdé drogy“. Zakázané drogy se většinou kouřily (konopí 55 % respondentů), následovalo šňupání (10 %).

Se zakázanými drogami se experimentovalo nejčastěji ve věku 14 let v případě konopí a rozpouštědel, v 15 letech se sedativy, v 16 s Extází, pervitinem, crackem, LSD a dalšími halucinogeny a steroidy. Heroin a kokain zkoušeli mladiství nejvíce mezi 15.-17. rokem.

25 % mládeže vlastnilo mobilní telefon, více než 30 % počítač. Téměř 90 % hrálo někdy PC hry, 25 % každý týden, 15 % denně. Přibližně 14 % mělo zkušenost s gamblingem, 1% hrálo na automatech denně. 25 % vzorku surfovalo na Internetu.

ESPAD 1999 (Csémy, Sovinová, Sadílek, 2000), vzorek 16letých

Zdravotně nežádoucí formy pití alkoholických nápojů byly velmi rozšířeny u chlapců, stávají se stále běžnějšími i u dívek (18-24 % hochů a 8-10 % dívek ve věku 16 let). V porovnání s r. 1995 v r. 1999 došlo ke zřetelnému a velmi výraznému nárůstu zkušeností s drogami obsahujícími opiáty, se stimulancii a halucinogeny. V období 1995-1999 vzrostl výskyt opakovaného (častěji než 5krát) užívání drog 2,5-3krát. Výrazně vzrostl také počet mladých lidí s vyšším ohrožením přímými i nepřímými zdravotními riziky užívání drog (předávkování, infekce).

Užívání drog bylo obecně více rozšířeno mezi chlapci, což platí zejména v případě marihuany, jejíž užívání bylo udáváno nejčastěji. Odlišná je situace při porovnávání zkušeností s jinými látkami. Zde byly rozdíly mezi pohlavími prakticky nevýznamné.

Zkušenosti s drogami a ohroženost drogou nepřímo korelovaly s úrovní vzdělání, potvrdilo se výrazné postavení Prahy jako oblasti s mimořádně vysokým výskytem

užívání drog mezi mládeží. Další exponované regiony představovaly severní a západní Čechy a jižní Morava. V období 1995-1999 se dostupnost drog zvýšila ve všech regionech.

Kouření tabáku a pití piva je rizikovým chováním, objevujícím se do věku 13 let nejčastěji. V případě ilegálních drog v době mezi roky 1995 a 1999 vzrostl podíl těch, kteří udávali, že měli první zkušenosti s danou drogou do 13 let věku.

V r. 1999 oproti r.1995 ubylo mládeže, která dosud nemá zkušenost s drogou (ze 74,1 % na 61,5 %), zvýšil se podíl respondentů, kteří měli první zkušenost s marihuanou (z 18,7 % na 31,3 %). Zjištění korelovala s teorií, podle níž se mladí lidé k užívání tzv. tvrdých drog obvykle dostávají přes marihuanu, které předchází kouření nebo pití alkoholu.

Existuje souvislost mezi drogovou zkušeností (i jednorázovou) a výskytem jiných forem návykového nebo problémového chování. Osoby s předchozí drogou zkušeností (nejčastěji jen s marihuanou) jsou zároveň také častěji silnými kuřáky (denními), vykazují častěji problémový konzum alkoholu a mívají častěji poruchy chování oproti osobám bez této zkušenosti.

V mezinárodním srovnání je nepříznivé, že ostatní evropské země předstihujeme v kouření a pití alkoholu. Považujeme-li zjištění studie ESPAD za spodní hranici odhadu zkušeností s drogami pro věkovou skupinu mládeže 15-19 let, lze z ní odvodit, že zkušenost s jakoukoli drogou mělo nejméně 250000 mladých lidí v ČR, opakovanou zkušenost (užití častěji než 5krát) 128000 dospívajících, opakovanou zkušenost s jinými drogami, než je marihuana nebo hašiš, mělo 26000 lidí, z toho asi 15000 opakovaně užilo opiáty nebo stimulantia (nejčastěji heroin či pervitin).

Rizikové formy chování se ve vztahu k návykovým látkám u české mládeže vyskytly ve větší míře, než tomu bylo v průměru v Evropě u jejich vrstevníků, zřejmě díky mimořádně shovívavému až tolerantnímu postoji dospělé populace k požívání alkoholu a kuřáctví. Důležitou roli též sehrála porucha funkce rodiny a vztahů v ní, vliv vrstevníků, biologické a psychologické charakteristiky jedince.

ESPAD 2003 (Csémy, Lejčková, Sadílek, Sovinová, 2006), vzorek 16letých

Téměř všichni dotázaní studenti v České republice vypili během posledních 12 měsíců alespoň jeden alkoholický nápoj (95 %), což činilo více než průměrná hodnota pro všechny sledované země (83 %). Rovněž procento studentů, kteří se v posledním roce opili, bylo oproti evropskému průměru vyšší (68 % oproti 53 %). Více studentů kouřilo někdy v životě cigarety (80 % oproti 66 %), avšak podíl studentů, kteří kouřili během posledních 30 dnů (43 %), se přibližuje podílu kuřáků ve všech zemích zapojených do projektu ESPAD (35 %). S marihuanou nebo hašišem mělo zkušenost dvakrát více studentů v České republice (44 %) než v průměru ve všech zemích (21 %). Podobně i užití jakékoli jiné ilegální drogy než marihuany bylo v ČR vyšší (12 % ve srovnání s 6 %). Inhalování rozpouštědel bylo v České republice přibližně na stejné úrovni (9 %) jako v průměru ve všech sledovaných zemích (10 %). Oproti průměru všech zemí (6 %) užil vyšší podíl dotázaných sedativa nebo jiné psychoaktivní léky bez doporučení lékaře (11 %). Také pití alkoholu v kombinaci s léky bylo v České republice běžnější (12 %), než tomu bylo v průměru v zemích zapojených do projektu (7 %).

ESPAD 2007 (Csémy, Chromynová, Sadílek, 2007), vzorek 16letých

Ve srovnání s předchozím obdobím byla zaznamenána stabilizace situace v oblasti zkušeností mládeže s nelegálními drogami – oproti r. 2003 došlo k poklesu zkušeností se všemi sledovanými drogami s výjimkou konopných látek. U konopných látek byla situace srovnatelná s r. 2003, došlo tedy k zastavení nárůstu zkušeností pozorovaného od poloviny 90. let 20. stol. Zároveň došlo k poklesu subjektivně vnímané dostupnosti nelegálních drog (s výjimkou konopných látek) a k nárůstu subjektivně vnímaných rizik spojených s jejich užitím.

U nelegálních drog uváděli respondenti v r. 2007 nejčastěji zkušenosti s užíváním konopných látek (45,1 %). Na dalších místech se objevily zkušenosti s užíváním léků se sedativním účinkem (9,1 %), s užitím halucinogenních hub (7,4 %) a s čicháním rozpouštědel (7,0 %). Zkušenosti s LSD (5,0 %), extází (4,6 %) a amfetaminy (3,5 %) byly méně časté, zkušenosti s drogami typu heroinu a kokainu byly v populaci šestnáctiletých minimální (2,0 %, resp. 1,1 %).

Užívání nelegálních drog v posledních 12 měsících se vzhledem k věku respondentů příliš nelišilo od celoživotního užívání. V posledních 30 dnech užilo marihuanu 18,5 % šestnáctiletých, těkavé látky téměř 2 %, užití ostatních drog se pohybovalo do 1 %. Ve věku 15-19 let mělo tedy odhadem v ČR alespoň jednu zkušenost s nelegální drogou (konopnými látkami) necelých 300 tisíc osob, v posledním měsíci asi 120 tisíc osob.

Průzkum v r. 2007 opětovně potvrdil rozdíly v užívání drog mezi pohlavími - chlapci uváděli vyšší zkušenosti s nelegálními drogami než dívky. Při regionálním srovnání se projevíly významné rozdíly mezi kraji ČR. Zkušenosti s drogami měli nejvíce šestnáctiletí studenti v Ústeckém a Karlovarském kraji, za nimi následovaly Liberecký a Olomoucký kraj. Regionální rozdíly byly patrné i co do typu užívaných drog a jejich dostupnosti.

Denně kouřilo 25 % šestnáctiletých, z nich bylo téměř 8 % silných kuřáků (vykouřili denně více než 11 cigaret). Podíl denních kuřáků mezi r. 2003 a 2007 mírně poklesl, a to především u chlapců, zatímco u dívek byl zaznamenán mírný nárůst.

V užívání alkoholických nápojů se situace od 90. let 20. stol. významně nezměnila, což je vzhledem k relativně vysoké spotřebě alkoholu mezi mladými lidmi v ČR varující údaj. Nadměrné dávky alkoholu (5 a více sklenic při jedné příležitosti) více než 3krát v posledním měsíci konzumovalo 20 % studentů.

Oproti r. 2003 došlo k poklesu subjektivně vnímané dostupnosti cigaret a alkoholu, ovšem zároveň také k poklesu subjektivně vnímaných rizik spojených s kouřením a častým pitím alkoholu.

Výzkumy prováděné na souborech studentů VŠ

Kachlík a Šimůnek (1995, 1998) se věnovali sledování konzumace drog a postojů k nim u vysokoškolských studentů na MU od r. 1993. V období 1993-1997 provedli anonymní dotazníkové šetření na vzorku 456 posluchačů (177 mužů a 279 žen) 5. ročníku Lékařské fakulty MU v Brně.

Ukázalo se, že do vybrané skupiny pronikly tzv. „tvrdé“ drogy (opiáty, kokain, pervitin). Výskyt studentů, kteří již sami tvrdé drogy okusili, byl poměrně nízký, kolem 2%, pouze u kokainu vlastní zkušenost přiznala téměř 4% mužů ve školním roce 1993-94. Misúzus léků se týkal zejména tlumivých prostředků, používaných ženami k tišení psychických i fyzických potíží.

Podstatně horší byla situace u konzumace produktů konopí. Marihuana se stala nejrozšířenější drogou v souboru, vlastní zkušenost s ní uvádělo více jak 30% mužů a téměř 20% žen, přibližně 6 % mužů a 1 % žen ji kouřilo opakovaně. Po konopí byly druhou nejčastěji zneužívanou skupinou mezi vysokoškoláky halucinogeny, a to většinou přírodního původu (lysohlávky). K pravidelným kuřákům tabáku patřilo průměrně 30 % mužů a 15 % žen, k nekuřákům se řadilo 20 % mužů a 50 % žen, zbytek byli občasní kuřáci a exkuřáci.

Studenti zaujímali velmi tolerantní postoje k vyzkoušení marihuany (akceptovaly dvě třetiny, pouze 15 % jasně odmítlo). Četnost odmítajících vzrostla v případě příležitostné (20 %) a pravidelné konzumace (60 %). Třetina dotazovaných nedovedla zaujmout jasné stanovisko, postoje žen byly obecně kritičtější. K pravidelnému kouření 20 cigaret denně byli medicemi mnohem kritičtější. Polovina mužů a 65 % žen jasně odmítlo možnou legalizaci tzv. „měkkých“ drog, významnost rozdílů mezi pohlavími s časem rostla.

Více než tři čtvrtiny souboru přivedli k užití drogy přátelé či náhodní známí, 45% respondentů bralo drogy ze zvědavosti, k dalším význačným důvodům patřilo hledání pozitivů, úleva od psychického stresu, potlačení zdravotních obtíží (většinou u žen), navození pocitu družnosti a uznání kolektivem. Chuť někdy vyzkoušet drogy udala téměř polovina mužů a třetina žen.

Kromě protikuřáckého působení byli medicemi v rámci stáží na ústavu preventivního lékařství osloveni též aktivními, týkajícími se primární prevence zneužívání netabákových drog. Prevence závislosti byla probírána též ve výuce budoucích pedagogů a zakotvena ve studijních materiálech. Byla posílena spolupráce s Poradenským centrem MU a studenti dostali příležitost řešit své problémy se závislostmi přímo na univerzitní půdě.

Csémy et al. (2004) zkoumali vzorek 904 pražských vysokoškoláků (Univerzita Karlova, Vysoká škola ekonomická, České vysoké učení technické, Česká zemědělská univerzita, Vysoká škola chemicko-technologická) pomocí anonymního strukturovaného dotazníku, který byl zaměřen na zneužívání drog a postoje k nim. Obsahoval i škály, sledující některé psychologické charakteristiky.

Rizikové či společensky nežádoucí formy užívání návykových látek byly zjištěny u třetiny souboru. Nadměrná konzumace alkoholu byla zjištěna u pětiny mužů a 8 % žen. Relativní četnost pravidelných denních kuřáků cigaret se nelišila dle pohlaví (14 % mužů, 13 % žen), užívání sledovaných drog (marihuana, pervitin, heroin, LSD, extáze) během roku častěji než pětkrát přiznalo 24 % mužů a 12 % žen. Osoby s rizikovým chováním k návykovým látkám vykazovaly vyšší úroveň depresivity, horší duševní zdraví, obtížněji se ztotožňovaly s obecně platnými společenskými normami. Studenti, nadužívající alkohol nebo konzumující jiné drogy, zastávali smířlivější postoje k užívání návykových látek. Nebyly nalezeny žádné významné vazby mezi kvalitou rodinného prostředí a rizikovým užíváním drog.

Pavúk a Koščo (1997) publikovali výsledky dotazníkové studie, kterou sledovali kuřácké návyky a prevalenci kuřáků mezi studenty Pedagogické fakulty v Prešově v období 1982-1995. Osloveno bylo více než 1900 respondentů.

V roce 1982 v celém souboru kouřilo průměrně 31,2 % posluchačů, z toho 43,4 % mužů a 26,5 % žen. Mezi studenty prvního ročníku byla zaznamenána prevalence kouření 20,3 % (16,6 % u žen, 34,7 % u mužů), mezi studenty posledního ročníku

36,7 % (30,9 % u žen a 51,6 % u mužů). Data z r. 1991, pocházející z další etapy výzkumu, prezentovala prevalenci kuřáků v prvním ročníku 26,2 % (25,8 % u žen, 27,2 % u mužů), v posledním ročníku 44,3 % (39,6 % u žen, 52,0 % u mužů). K dispozici byly ještě údaje o prevalenci kuřáctví u studentů prvního ročníku z r. 1995 (24,5 % celkem, 23,3 % u žen, 29,4 % u mužů).

V roce 1991 byl zaznamenán nárůst četnosti kuřáků v souboru studentů prvního a posledního ročníku, k čemuž výrazně přispěli nově nastupující do prvního ročníku, a ženy obecně. V roce 1995 byl zaznamenán v souboru studentů prvního ročníku pokles kuřáků oproti r. 1991, oproti roku 1982 však jejich nárůst (obojí bez statistické signifikance). V období 1991-1995 nebyl potvrzen trend rostoucí prevalence kuřáctví u žen a poklesu u mužů z let 1982-1991.

Výzkum byl dlouhodobě prováděn též mezi studenty 3.-5. ročníku Lékařské fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě (*Novotný, Kolibáš, 1997; Kolibáš, Novotný, 1998*). Koncem 90. let 20. stol. sledoval vlastní zkušenosti posluchačů s alkoholem a dalšími psychoaktivními látkami a rovněž jejich znalosti. Nejčastěji užívanými látkami u respondentů byla černá káva (pravidelně ji pilo více než 40 %) a alkohol (20% pravidelných konzumentů). Pravidelné kouření tabáku uvádělo kolem 10 % dotazovaných. Pravidelné užívání benzodiazepinů bylo sice velmi řídké, avšak častěji opakované. Pravidelná a opakovaná konzumace alkoholu a nikotinu byla 3-4násobně častější u mužů, pití kávy a užívání benzodiazepinů se vyskytovalo zase častěji u žen. Z nelegálních drog je v souboru popsán nejvíce kontakt s marihuanou (1,8 % pravidelní konzumenti, opakované užití uvádlo dalších 5,5 %). Zřídka byla užívána psychostimulancia, Ecstasy, halucinogeny. Alespoň jednou užila psychostimulancia 2,3 % studentů, LSD asi 1,4 % a Ecstasy asi 0,5 %. Nikdo neuvedl vlastní zkušenost s opiáty. Při hodnocení znalostí studenti jako nejznámější zmiňovali kanabinoidy, následoval heroin, halucinogeny, těkavé látky. Nejméně známými byly „designer drugs“.

Další studie (*Kolibáš et al., 2003*) pomocí anonymního dotazníku zkoumala soubor celkem 381 studentů 3.-5. ročníku Lékařské fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, dalších fakult Univerzity Komenského (pedagogické, přírodovědecké, právnické a filosofické) a studentů Akademie policajného zboru SR. Vysokoškoláci v Bratislavě z návykových látek nejčastěji pili černou kávu (48 % souboru), konzumovali tabák (14 % pravidelně kouřilo) a alkoholické nápoje (12 % je pilo pravidelně). Pravidelné pití alkoholu a kouření se častěji vyskytovaly u mužů, ženy častěji pravidelně pily černou kávu a užívaly léky s návykovými složkami (téměř 4 %, zvl. analgetika). Z ilegálních látek byly nejčastěji zneužívány produkty konopí (27 % mužů a žen s nimi mělo alespoň jednu zkušenost, pravidelně je bralo další necelé 1 % dotázaných). Osoby s vlastní marihuanovou zkušeností častěji patřily k pravidelným konzumentům tabáku a alkoholu, samy většinou zkusily i jiné drogy, měly přátele užívající návykové látky. V menší míře oslovení uvedli vlastní zkušenost s LSD, ojediněle s těkavými látkami a opiáty.

Novotný a Kolibáš (2004) prezentovali výsledky anonymního dotazování v roce 2002, získané v souboru 230 studentů (157 žen, 73 mužů) 3. a 5. ročníku Lékařské fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Pravidelně kouřilo 11 % souboru (7 % žen, 21 % mužů), 11 % oslovených pravidelně pilo alkohol (8 % žen, 16 % mužů) a dalších 68 % jej pilo sice nepravidelně, ale opakovaně. Pravidelně pilo černou kávu 46% osob (polovina mužů, třetina žen). Z ilegálních látek byly nejčastěji zneužívány konopné

drogy (jednu zkušenost s nimi mělo 15 %, 12 % opakovanou, ojediněle se vyskytla pravidelná konzumace konopí). Jedno nebo opakované užití konopí uvedlo 22 % žen a 42 % mužů (rozdíl byl statisticky významný). Téměř 3 % měla jednu zkušenost s LSD, opakovaná byla řídká, podobná situace byla popsána též u extáze.

Z porovnání dat z let 2002 a 1997 vyplývá, že v r. 2002 vzrostl signifikantně počet konzumentů tabáku, počet pravidelných a občasných konzumentů alkoholu se významně nezměnil. Významně vzrostla četnost drogové zkušenosti s konopím (jednorázové i opakované), mírně poklesl podíl pravidelných konzumentů.

Práce *Kovářové a Dóciho (2004)* zkoumala vztah mezi kouřením a tělesnou aktivitou studentů Lékařské fakulty Univerzity Pavla Jozefa Safárika (UPJŠ) v Košicích. Byly analyzovány odpovědi získané dotazováním v rámci kardiovaskulárního monitoringu CINDI, jejichž součástí byly položky týkající se kouření a fyzické aktivity. Soubor představovali 1104 studenti medicíny (426 mužů a 678 žen) 5. ročníku, oslovení v období 1996-2001. V celém vzorku kouřilo 17,5 %, z toho tři čtvrtiny představovali pravidelní a asi pětinu občasní kuřáci. Prevalence kouření byla vyšší u mužů a muži též kouřili déle než ženy. Průměrná denní spotřeba cigaret činila u mužů 11 kusů, u žen 7. Pravidelně začali studenti kouřit až po nástupu na vysokou školu. Subjektivně muži hodnotili svou fyzickou kondici lépe než ženy, nejčastějším typem pohybové aktivity byla rychlá chůze (uvedlo více než 60 % respondentů), čtvrtina oslovených se vícekrát týdně věnovala rekreačnímu pohybu, asi 2 % vzorku aktivně sportovala. Nebyl prokázán obecný vztah mezi kuřáctvím a fyzickou aktivitou vysokoškoláků, zato byla nalezena významná souvislost mezi denní spotřebou cigaret a tělesným pohybem. Studenti, kteří vykouří více cigaret denně, mají tendenci být méně fyzicky aktivní. Vzhledem ke kardiovaskulární prevenci a prevenci závislosti bude velmi užitečné posílení role tělesné výchovy v rozvrhu a uplatňování různých metod boje s kouřením.

Drogová scéna na MU (Kachlík, Havelková, 2005, 2007)

Více než tři čtvrtiny dotazovaných užily během života tabák, poprvé většinou mezi 10.-18. rokem, „legálně“ kouřila desetina oslovených, 5 % okusilo tabák v době, kdy jim nebylo ani 10 let, téměř 40 % respondentů kouřilo během posledních 7 dnů před studií.

Prakticky 99 osob ze 100 během života někdy pilo alkohol, ženy spíše příležitostně, muži pravidelně, první kontakty s alkoholem se odehrály mezi 10.-18. rokem věku, „legálně“ pila 3 % souboru, desetina okusila alkoholický nápoj ve věku pod 10 let, téměř tři čtvrtiny oslovených konzumovaly alkohol během posledních 7 dnů před studií.

Černou kávu již někdy okusilo 8 z 10 oslovených, k jejím pravidelným konzumentům patří více žen, nejvíce osob získalo první zkušenost mezi 15.-18. rokem, polovina respondentů pila černou kávu během posledních 7 dnů před dotazováním.

S kokainem přišla během života do kontaktu asi 3 % souboru, muži více než ženy, v posledním měsíci před studií jej užila 0,2 %, nejčastěji došlo k experimentům s kokainem v časně dospělosti, prakticky v 70 % se jednalo o max. 3 opakované pokusy. S crackem měla někdy v životě zkušenost 0,3 % dotazovaných, během posledního měsíce jej užily zlomky procenta (3 osoby, 0,03 %), maximum experimentů a četnost užití byly obdobné jako u kokainu.

Marihuanu alespoň jedenkrát v životě okusilo 60 % oslovených, muži více, v posledním měsíci ji konzumovalo 16 % z celého souboru, výrazně převažovali muži, maxima dosáhlo první užití marihuany ve věkové kategorii 15-18 let, více než 10krát marihuanu užívalo 45 % oslovených, dominovali muži, experimenty (1-3krát) přiznala třetina souboru. Hašiš nebo hašišový olej během svého života alespoň jednou užila čtvrtina respondentů, převažovali muži, v posledním měsíci tyto látky konzumovala 4% souboru, opět s převahou mužů, první zkušenosti s hašišem či hašišovým olejem ponejvíce spadají do období mezi 15.-18. rokem věku, většinou šlo o 1-3 experimenty.

Halucinogeny byly alespoň jednou v životě užity 7 % souboru, častěji muži, v posledním měsíci se konzumace halucinogenů vyskytla u 0,5 % všech oslovených, opět s převahou mužů, první kontakty s halucinogeny nejčastěji spadaly do věkového intervalu 15-18 let a do období rané dospělosti, 60 % souboru užilo halucinogeny experimentálně (1-3krát), třetina častěji (4-10krát). Halucinogenní houby (zvl. lysohlávky) během života vyzkoušel téměř dvojnásobek osob než halucinogeny obecně, muži více, v posledních 30 dnech je užilo 0,8 % souboru (více mužů), věkové období prvního užití halucinogenních hub kopíruje období prvního užití halucinogenních látek obecně, halucinogenní houby byly v 60 % případů požitý 1-3krát, ve čtvrtině pak 4-10krát.

Alespoň jednu životní zkušenost s tzv. „tvrdými“ drogami mělo méně než 5 % dotazovaných, častěji muži, první kontakty s nimi spadaly do intervalu 15-18 let a do období rané dospělosti, u poloviny souboru šlo o 1-3 experimenty.

Léky s tlumivým účinkem bez lékařského předpisu či odborného doporučení během svého života alespoň jednou užilo 8 % respondentů (více žen), v posledním měsíci před dotazováním 0,9 % souboru (opět více žen), přibližně polovina uživatelů si tlumivé léky záměrně poprvé vzala v době časně dospělosti, 40 % mezi 15.-18. rokem, zhruba 40 % je užilo „na zkoušku“ a 4-10krát, pětina pak častěji než 10krát.

Taneční drogy alespoň jednou během svého života užilo 9 % dotazovaných, v posledních 30 dnech je užilo 0,7 % souboru (převažovali muži), první zkušenost byla učiněna ve věku 15-18 let a na prahu dospělosti, ve dvou třetinách případů šlo o ojedinělé experimenty.

Na automatech alespoň jednou během života hrála více než třetina dotazovaných, převažovali muži, v posledním měsíci před dotazováním přiznalo hru na automatech 6 % souboru (opět s převahou mužů), nejvíce hráčů se poprvé setkalo s automatem ve věku 15-18 let a na prahu dospělosti, 1-3 kontakty s gamblingem přiznaly dvě třetiny osob, pětina 4-10, desetina více než 10.

Nejčastěji motivovali respondenty k užití drog jejich přátelé, následoval vliv partnera (partnerky), náhodných známých. V případě setkání studentů s drogovým překupníkem to byl v desetině případů vysokoškolák mimo MU, ve 4 % student MU, ve 2 % student MU z téže fakulty jako respondent. Jedno či dvě setkání se zfalšovanou či ředěnou drogou přiznala desetina souboru, častější kontakt byl zaznamenán u 3 % vzorku. K dominantním důvodům užití drog nejčastěji patřilo v souboru uznání ostatních, zvědavost, méně navození příjemných pocitů, uvolnění psychického stresu a spiritualita.

Za velmi snadno dostupnou označili dotazovaní marihuanu, za relativně snadnou obstaratelné pak taneční drogy a halucinogeny. Známí respondentů nejčastěji užívají marihuanu, následují taneční drogy, halucinogeny a budivé aminy (pervitin, aj.). Postoje k pravidelné denní konzumaci tabáku se liší dle pohlaví (souhlasí s ní 9 % mužů

a 4,5 % žen, obdobná situace nastala též u názorů na pravidelné užívání marihuany (souhlasí 16 % mužů a 6 % žen), experimentální užití „tvrdých“ drog schvaluje 8 % mužů a 3 % žen, s experimentálním užitím „měkkých“ drog obecně souhlasí 31 % mužů a 19 % žen, v případě marihuany jde o 66 % mužů a 56 % žen, jejichž postoje jsou značně benevolentní.

Legalizaci jakékoli drogy rozhodně zavrhuje 13 % souboru, povolení vybraných látek k využití lege-artis by podpořilo 53 % dotazovaných (více žen), legalizaci tzv. „lehkých“ (zvláště konopných) drog by schvalovala čtvrtina respondentů, všech drog necelá 2 % souboru (v obou případech více mužů).

Závěr

Ve zkoumaném vzorku byly nalezeny četné celoživotní zkušenosti s řadou návykových substancí i s aktivitami charakteru návykového chování. Vzhledem ke specifickému charakteru vzorku respondentů většinou tyto osoby dle rad rodičů, pedagogů a terapeutů masivnímu zkoušení a dalšímu užívání drog odolávají více než majoritní část populace bez zdravotních handicapů. Překvapil nižší výskyt konzumentů tabáku a marihuany (v běžné populaci s ní experimentovalo 50-60 % adolescentů a mladých dospělých, ve vzorku pouze 16 %), vyšší výskyt alkoholových abstinentů (10 %).

Vyskytly se experimenty s opiáty, kokainovými, amfetaminovými a efedrinovými stimulanty, halucinogeny, těkavými látkami i tanečními drogami. Některé z těchto látek byly vyzkoušeny ve velmi nízkém věku, byly dokonce později užívány opakovaně (i více než 10krát). Jednalo se však pouze o ojedinělé případy, nikoli pravidlo.

Léky s tlumivým účinkem byly ve vyšetřovaném vzorku non lege artis užívány častěji, než je v běžné populaci obvyklé, a to i v období posledního půlroku a měsíce před studií. Zejména u žen byl patrný statisticky významný rozdíl.

Gambling na automatech zůstal většinou na úrovni jednoho až tří experimentů, pětina souboru jej již někdy v životě zkusila. Sledování televize, videa, DVD se respondenti nejčastěji věnují 1-3 hodiny denně, podobně hraní počítačových her. On-line aktivitám bývá ponejvíce vyhrazen čas do 1 hodiny denně, používání mobilního telefonu 10-30 minut denně.

Respondenty k užití návykových látek nejčastěji motivovali přátelé, varující je, že na druhém místě byli uvedeni rodiče, 16 % dotazovaných se někdy setkalo s drogovým překupníkem (dealerem). K důležitým důvodům, proč byly drogy vyzkoušeny, patřilo potlačení zdravotních obtíží, zvědavost (ta bývá dominantní u majoritní populace), navození příjemných stavů. K nejsnáze dostupným substancím patří tlumivé léky, konopí, halucinogeny, těkavé látky a diskotékové drogy.

Vysoce rizikové aktivity jasně odmítá 60-70 % souboru kromě experimentu s marihuanou (pouze 45 %), překvapila vysoká četnost osob, které nezaujaly vůbec žádné stanovisko, nebo neuměly ohodnotit míru rizika. Přibližně 40 % respondentů odmítá legalizaci jakýchkoli drog postavených v současnosti mimo zákon, 45 % by připustilo legalizaci látek, které mohou mít medicínské využití, ovšem za předpokladu, že budou ordinovány lege artis.

Osobní volno respondenti tráví nejčastěji s přáteli, sledováním veřejných sdělovacích prostředků, četbou, poslechem hudby, ve společnosti rodiny, vycházkami do přírody a sportem.

Literatura

- CSÉMY, L., HRACHOVINOVÁ, T., KRCH, D.F. Alkohol a jiné drogy ve vysokoškolské populaci: rozsah, kontakt, rizika. *Adiktologie*, 2004, roč. 4, č. 2, s. 124-135.
- CSÉMY, L., CHOMYNOVÁ, P., SADÍLEK, P. *ESPAD 07: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách. Česká republika, 2007. Přehled hlavních výsledků za rok 2007 a trendů za období 1995 až 2007* [online]. 25.01.2008. [cit. 10. 11. 2008]. Dostupné z WWW: http://www.drogy-info.cz/index.php/content/download/53608/238466/file/TK%20ESPAD_def_pdf.zip
- CSÉMY, L., LEJČKOVÁ, P., SADÍLEK, P., SOVINOVÁ, H. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Výsledky průzkumu v České republice v roce 2003* [online]. Praha: Úřad vlády České republiky, 2006. ISBN 80-86734-94-3. [cit. 27.10.2008]. Dostupné z WWW: <http://www.drogy-info.cz/index.php/content/download/27303/130367/file/espand_web.pdf>.
- CSÉMY, L., SOVINOVÁ, H., SADÍLEK, P. *ESPAD 99-Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách* [online]. 1.vyd. Praha: PCP, 2000 [cit. 8.8.2005]. Dostupné z WWW: <<http://www.muweb.cz/Veda/Nespor/espand99ti.doc>>.
- DEAN, A.G. et al. *Epi Info, Version 6: A word processing, database, and statistics program for epidemiology on microcomputers*. 6th ed. Atlanta: Centers for Disease Control and Prevention, 1994, 257 s. ISBN-
- GLASS, E Problem drinking among the blind and visually impaired.. *Alcohol Health and Research World*, 1980-1981, roč. 5, č. 2, s. 20-25.
- HEINEMANN, A.W. (Ed.). *Substance Abuse and Physical Disability*. Binghamton, NY: Haworth Press, 1993.
- HEINEMANN, A.W., DOLL, M., SCHNOLL, S. Treatment of alcohol abuse in persons with recent spinal cord injuries. *Alcohol Health and Research World*, 1989, roč. 13, č. 2, s. 110-117.
- KACHLÍK, P., HAVELKOVÁ, M. Drugs, Future Doctors and Pedagogues at Masaryk University. In ŘEHULKA et al. *2nd Conference School and Health 21*, Brno: Paido, 2007, s. 655-670. 904 s. ISBN 978-80-7315-138-6.
- KACHLÍK, P., HAVELKOVÁ, M. *Závěrečná zpráva o řešení grantu Id. č. Aa-1/06 Deskripce drogové scény na MU v Brně a návrh preventivních opatření. Etapa 2: Realizace deskriptivní dotazníkové studie na MU*. 1. vyd. Brno: PdF MU, 2007. 117 s. ISBN-
- KACHLÍK, P., HAVELKOVÁ, M., REISSMANNOVÁ, J., KRŇÁVKOVÁ, P., PROKOP, M. *Závěrečná zpráva o řešení fakultního výzkumného projektu id. MUNI/41/002/08: Problematika patologických závislostí v populační skupině osob s tělesným postižením - pilotní studie*. Brno: PdF MU, 2009, 107 s. ISBN-
- KACHLÍK, P., ŠIMŮNEK, J. Drogová scéna u brněnských studentů VŠ v letech 1993-1995. *Acta hygienica, epidemiologica et microbiologica*, 1995, Suppl. 7, s. 44-46.
- KACHLÍK, P., ŠIMŮNEK, J. Brněnští medicíci, návykové látky a protidrogové poradenství. *Alkoholismus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 1998, roč. 33, č. 3, s. 163-180.
- KESSLER, D., KLEIN, M. Drug use patterns and risk factors of adolescents with physical disabilities. *The International Journal of the Addictions*, 1995, roč.

- 30, č. 10, s. 1243-1270.
- KOLIBÁŠ, E., NOVOTNÝ, V. Skúsenosti poslucháčov LF UK v Bratislave s psychoaktívnymi látkami. II. časť. Výsledky prieskumu pomocou dotazníka RC-SAST. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 1998, roč. 33, č. 4, s. 193-209.
- KOLIBÁŠ, E., NOVOTNÝ, V., ŠEFRÁNKOVÁ, V. Skúsenosti študentov vysokých škôl s návykovými látkami-I. časť. Užívanie a vedomosti o návykových látkách. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 17-28.
- KOVÁŘOVÁ, M., DÓCI, I. Fajčenie nikotínu a fyzická aktivity poslucháčov Lekárskej fakulty v Košiciach. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 2004, roč. 39, č. 3, s. 131-143.
- NOVOTNÝ, V., KOLIBÁŠ, E. Skúsenosti poslucháčov LF UK v Bratislave s psychoaktívnymi látkami-I. časť-Užívanie a vedomosti o psychoaktívnych látkách. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 1997, roč. 32, č. 5, s. 299-312.
- NOVOTNÝ, V., KOLIBÁŠ, E. Návykové látky a študenti vysokých škôl - niektoré novšie údaje. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 37-42.
- NOVOTNÝ, V., KOLIBÁŠ, E. Skúsenosti študentov vysokých škôl s návykovými látkami-II. časť. Študenti Lekárskej fakulty UK v Bratislave. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 2004, roč. 39, č. 1, s. 17-36.
- PANČOCHA, K. Speciálne pedagogická dimenze závislostního chování. 1. vyd. Brno: MSD, 2006. 168 s. ISBN 80-86633-61-6.
- PAVÚK, A., KOŠČO, J. Analýza fajčiarskych návykov u študentov Pedagogickej fakulty v Prešove od roku 1982 do roku 1995. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 1997, roč. 32, č. 2, s. 117-125.
- POLANECKÝ, V. et al. *Mládež a drogy 2000* [online]. 1. vyd. Praha: HS HMP Praha, 2000 [cit. 6.8.2010]. Dostupné z WWW: <<http://web.telecom.cz/hygpraha/DROGY.HTM>>.
- POLANECKÝ, V. et al. *Mládež a návykové látky v České republice – trendy let 1994-1997-2000*. 1. vyd. Praha: HS hlavního města Prahy, 2001, 91 s. ISBN 80-238-8200-7.
- STATSOFT, Inc. *STATISTICA Cz [Softwarový systém na analýzu dat]*, verze 6, 2001. [Www.StatSoft.Cz](http://www.StatSoft.Cz)
- VÍTKOVÁ, M. *Somatopedické aspekty*. 2.vyd. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-134-0.

STUDY OF A SEGMENT OF PEOPLE WITH PHYSICAL DISABILITIES, FOCUSING ON DEPENDENCY BEHAVIOR

Abstract: A total of 228 motor disability clients from a social care institution were asked to complete an anonymous questionnaire. Frequent cases of life-long use of a number of addictive substances and of activities displaying characteristics of addictive

behaviour were found among the interviewees. It follows from the survey that these people mostly observe advice of their parents, teachers and therapists, and show a greater resistance to massive dabbling in or continued use of drugs than the majority population with no disabilities. The survey's results were compared with results of several Czech and Slovak studies of persons without disabilities. One of surprising findings was, e.g., lower numbers of tobacco and marihuana users.

Keywords: questionnaire, addictive substance, physical disability, attitudes, social care institution, drug use, dependence